LITERATURA SAPIENCIAL EN CATALÀ I CASTELLÀ: EL CAS DE LA *DOCTRINA D'EN PACS*

Llúcia Martín Pascual
Universitat d'Alacant
llucia.martin@ua.es

RESUM: La *Doctrina d'en Pacs* o *Doctrina moral* és una obra que s'inscriu en el gènere sapiencial i que reuneix una sèrie de citacions, sentències i exemples provinents d'autoritats com Sèneca, sant Agustí, Ovidi, Josephus, Boeci; a més de Pedro Alfonso, Bias, Arnau de Vilanova, Brunetto Latini, Avicenna, Eiximenis, citat a partir d'una obra d'atribució dubtosa, la *Doctrina Compendiosa*, Antoni Canals i, Cerverí, "teòlech", a partir dels seus *Versos proverbials*. Encara haurem d'afegir les citacions del *Calila e Dimna* que, suposadament, l'engimàtic en Pachs coneix a través de Cerverí. La limitació establerta pel format d'aquesta comunicació no ens permet fer un estudi exhaustiu de les citacions d'autoritat presents en l'obra, per tant, ens limitarem a la constatació d'aquelles que connecten amb llibres exemplars castellans, com ara les referides al *Calila*, als exemples de Pedro Alfonso o al filòsof Bias.

Paraules clau: literatura sapiencial, autoritats, exemples.

ABSTRACT: The *Doctrina d'en Pacs* or *Doctrina moral* is a work that fits into the genre sapiential bringing together a series of quotes, examples and statements from authorities such as Seneca, St. Augustine, Ovid, Josephus, Boethius; and also Pedro Alfonso, Bias, Arnau de Vilanova, Brunetto Latini, Avicenna or Eiximenis, who quoted from a work of doubtful attribution, *Doctrina Compendiosa*, Antoni Canals, and Cerverí de Girona, «teòlech», known for his *Versos proverbials*. Still have to add the citations of *Calila e Dimna* supposedly knows through Cerverí. The limitation established by this communication, do not allows us to make an exhaustive study of the citations of authority in the present work, therefore, we shall confine ourselves to the realization of those books that connect with Spanish examples such as the above to *Calila*, the examples of Pedro Alfonso or Bias philosopher.

Key words: sapiential literature, authorities, examples.

1. La *Doctrina d'en Pacs*

1.1. Introducció

La present comunicació té com a objectiu oferir una aproximació al contingut de l'obra coneguda com *Doctrina moral* o *Doctrina d'en Pacs*.[1] Es tracta del millor exemple de literatura sapiencial en català, un gènere que no ha gaudit de les preferències de la crítica fins el moment, tot i la importància d'aquest tipus de llibres a l'edat mitjana i l'abundància de testimonis.[2]

Una de les característiques que ens sobta de l'obra és la gran quantitat i varietat de citacions d'autoritats que conté, de manera que estem davant d'una rica compilació de sabers que van des de citacions bíbliques, autors clàssics, referències enciclopèdiques, juntament amb proverbis i dites populars que enriqueixen, diversifiquen i, fins i tot, donen una nota de proximitat als continguts inclosos en l'obra. L'acumulació de citacions no es refereixen únicament a les que anomenaríem clàssiques o antigues, sinó que hi trobem autors de la pròpia tradició catalana, alguns immediatament anteriors a l'autor o fins i tot, possiblement contemporanis, com ara Antoni Canals o Francesc Eiximenis, aquest citat a través d'una obra d'atribució dubtosa, la *Doctrina Compendiosa*, i a través del *Llibre dels Àngels*. També hi tenen cabuda el *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini,[3] Arnau de Vilanova i sorprén la gran consideració cap als *Versos provebials* de Cerverí, a qui anomena filòsof i teòleg.

Tanmateix, el que ha constituït la idea bàsica per a presentar aquest treball és la presència de citacions d'obres pròpies de la literatura castellana que s'han consolidat com a llibres didacticomorals en un temps relativament breu. Ens referim al *Calila e Dimna*, la traducció castellana del qual es data a la segona meitat del segle XIII,[4] sota els auspicis del rei Alfons X i que, a la literatura catalana, va inspirar molt poc temps després de la seua introducció a la Península Ibèrica, el *Llibre de les Bèsties* de Ramon Llull i, alhora, va ser conegut per Cerverí de Girona, tal com es demostra en alguns

1. L'única edició que s'ha fet d'aquesta obra és la de Llabrés (1889), qui ja va avançar que no es tractava d'una edició definitiva. Amb anterioritat (Bofarull 1857), es va fer una transcripció del text de la *Doctrina* conservat al ms. 81 de l'ACA, que apareix al volum XIII de la *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*.

2. De la *Doctrina moral* es conserven quatre manuscrits: Arxiu Corona d'Aragó, fons de Sant Cugat 81. Ms copiat el 1462. Hi manquen uns fulls a l'inici si bé el text de la *Doctrina d'en Pacs*, que ocupa els fulls 1-66 és gairebé complet (Bofarull 1857; Miquel i Rossell 1937). Biblioteca de Catalunya 472, fons Dalmases, segurament posterior a l'anterior ja que la seua datació oscil·la entre 1450 i 1500. Biblioteca Nacional de París, els ms. esp 54 i 55 contenen la *Doctrina Moral*, el primer només el text que ens ocupa mentre que el segon, a més, conté la *Doctrina compendiosa* atribuïda a Eiximenis, l'*Apologia* de Bernat Metge i les *Sentències morals* de Jafudà Bonsenyor, jueu de Barcelona.

3. L'enciclopèdia més coneguda i rellevant a l'edat mitjana, traduïda al català per Guillem de Copons i datada aquesta traducció el 1418 (Wittlin 1971: 27).

4. Recordem la complexa història de la configuració del *Calila* a partir de contes hindús del *Panchatantra* amb les addicions successives, la traducció a l'àrab feta per Ibn al-Muqqafa de Bagdad al segle VIII i la posterior traducció castellana de 1251 realitzada sota els auspicis d'Alfons X en la Escuela de Traductores de Toledo (Lacarra 1981; Cacho Blecua / Lacarra (eds.) 1985: 14-15).

detalls inclosos als *Versos Proverbials* (Cabré 2005: 552). A més del *Calila*, l'autor de la *Doctrina* recorre als exemples —traduïts— de l'obra de Pedro Alfonso, inclou narracions que coincideixen en diferents llibres exemplars, pren citacions que tenen com a protagonista el filòsof Bias o simplement inclou refranys atribuïts als "castellans".[5]

1.2. Estructura i contingut de la Doctrina moral

La *Doctrina* comença amb una mena de dedicatòria als fills de l'autor, als qui adreça el tractat perquè considera que, per a la bona educació, cal instruir-los i adoctrinar-los segons les autoritats que coneix. Si fem cas al pròleg, la datació de l'obra és dels inicis del segle XV,[6] ja que l'autor declara haver estat al servei dels reis Pere III i Joan I i després de la mort d'aquest darrer, haver-se retirat a l'illa de Mallorca, de la qual fa una petita descripció així com també de la conquesta cristiana i de l'alliberament musulmà.

Per arribar al seu objectiu alliçonador, l'autor basteix una sèrie de capítols que van des de la descripció de vicis i pecats fins la naturalesa de l'amor filial. Sembla que en un primer moment l'obra pretén marcar una ordenació conceptual més definida, tractant els pecats capitals i les virtuts com són l'honor, la noblesa i la fama. A partir d'ací, el llibre es converteix en una miscel·lània i no es pot establir una estructura clara perquè l'autor passeja d'un tema a un altre, si bé alguns conceptes fonamentals que tracta són la venjança, el fet d'evitar sempre les actituds desproporcionades, allunyar-se de les disputes, evitar combats o, com esmenta el text, "conteses". Observem, doncs, que l'adoctrinament adreçat als fills d'en Pacs va més en la línia d'una educació laica de fort contingut eticocavalleresc, que es completa amb reflexions sobre les diferències entre els hòmens, la bellesa de la virtut, el respecte al proïsme, així com també evitar la injúria i arribar a la pau i a l'amistat. Més endavant, l'autor se centra en conceptes de cultura o saber general, com ara, la descripció de les arts liberals, la retòrica, l'art de ben parlar; no hi poden faltar capítols dedicats a la dona, els cinc sentits corporals, l'oració, l'almoina, la confessió i unes notes d'astronomia. Més extensos són els apartats dedicats a la justícia i els seus administradors, als quals amonesta per evitar la corrupció i els malentesos que porten a nefastes conseqüències judicials. Després, reflexiona sobre la influència de Fortuna en els hòmens, com aquests s'hi troben subjugats i com es pot, si no evitar, almenys minvar el seu poder amb la saviesa; d'ací que dedique un apartat a la importància de saber llegir, ja que gràcies a la lectura s'adquireix el coneixement. Cap al final de la *Doctrina* descobrim una part que dedica a les edats de l'home, un capítol sobre la multiplicació d'animals després

5. Aquesta referència a un proverbi castellà la trobem al capítol 17, dedicat a la injúria (Llabrés 1889: 61): "E dien los castellans: «Quien a su enemigo popa a sus manos muere»". La citació mereix una reflexió: val més consolar-se del dolor amb la sang de l'enemic que amb les llàgrimes pròpies. L'autor no defensa la venjança ni la crueltat, ans al contrari, no es deu vanagloriar d'usar-la, però la considera efectiva com a remei de la pena.

6. Segons Riera i Sans (1979: 117-125) la datació de l'obra és de 1440.

del Diluvi, que és l'únic amb la intenció de presentar un tractat de filosofia natural, i tot això es completa amb un recorregut breu per la història de les destruccions de Troia i Cartago, i la consolidació del poder de Roma. Finalment, a manera de resum, la *Doctrina* conté un capítol dedicat a la cobejança i a la senyoria, una descripció de Mallorca, uns capítols adreçats als fills on l'autor explica què entén per amor paternal, i una conclusió on es diu que sempre existirà el mal i el bé. Per tant, la dificultat i la substància última del tractat és aprendre a destriar el bé del mal. La *Doctrina* acaba de forma brusca, ja que l'autor declara que té altres ocupacions i no pot continuar.

Davant d'aquesta barreja de conceptes i reflexions, observem que dins de cada capítol sí que es pot destriar una mínima estructura argumental que tendeix a l'homogeneïtzació: l'autor proposa un concepte, un consell, una màxima, i a continuació va enumerant les autoritats que coneix i que corroboren o ajuden a la reflexió del concepte proposat. Advertim, fins i tot, una estructura interna en el llistat de citacions d'autoritat, de manera que l'autor fa un intent de classificació: sol començar per citacions bíbliques, barreja citacions de clàssics amb la Patrística i deixa per al final les paraules d'aquells autors més propers en el temps: Cerverí, Antoni Canals, Eximenis.[7]

Si el tema tractat és considerat d'una extrema importància, el seguit d'autoritats naturalment es fa més llarg i l'autor sol aprofitar per incloure exemples breus de diferent tipus. En el capítol dedicat a l'enveja (Llabrés 1889: 30), llegim un exemple de tema animal, una de les característiques que també crida l'atenció en l'obra (Panunzio 1963: 16),

> A l'envejós és vejares que l'avansament dels altres sia abaixament seu, car ell desitge esser sobre tots e per la sua verinosa enveja no pot aturar en loch on haja altres mellors que ell. E en açò sembla al calàpet que, per ço com ell és verinós o enverinat, avorreix tota cosa que sia pura e neta, e per atal, fuig de les vinyes quan comensen a florir, car no por sofrir la bona olor (p. 30).[8]

Si n'hem d'extraure unes mínimes conclusions, podem dir que en aquesta obra trobem un ampli ventall de consells que un pare adreça als seus fills pensant en el profit material, però també en allò que l'autor considera que és èticament correcte. No és únicament un tractat propi de vicis i virtuts, ja que s'hi reflexiona sobre molts altres conceptes i s'intenta donar una advertència sobre les bones actuacions caracteritzades per la mesura, de manera que hi ha una forta implicació social.

7. Una estructura semblant, sense arribar a la gran varietat de citacions i només oferint aquelles considerades més clàssiques i doctrinals, la trobem en una obra que perfectament pot haver inspirat l'autor de la *Doctrina* en alguns passatges. Es trata del *Flors de Virtut*, un tractat originalment toscà que introdueix un florilegi de citacions, exemples i petites narracions per il·lustrar conceptes com l'amor, la pau, l'amistat, les virtuts en general, els pectats capitals. El tractat es va traduir al català i al castellà a la segona meitat del segle xv (Cornagliotti 1975: 10-11).

8. Les citacions de la *Doctrina Moral* les fem a partir de l'edició de 1889 de Llabrés, al final de les quals constatem la pàgina de referència. Quant a les citacions procedents dels bestiaris, no n'hi ha un inventari exhaustiu, però en trobem al llarg de l'obra.

2. Les citacions dels capítols dedicats a l'amistat

2.1. Fonts i exemples

Hem triat els dos capítols, 20 i 21, dedicats a l'amistat, perquè concentren les citacions més variades i que més ens interessen al nostre propòsit. El concepte d'amistat té una llarga tradició filosòfica i ens hauríem de remuntar al diàleg ciceronià *De amicitia*, obra, per altra banda, ací no citada.[9] Els exemplaris orientals i occidentals estan plens d'advertències sobre l'autèntica amistat. No cal dir que el llibre de *Calila e Dimna* és un tractat on es reflexiona sobre la verdadera amistat i ajuda al destinatari del llibre —un jove príncep— a destriar entre els bons i els falsos amics a partir dels exemples exposats.

El capítol 20, «De Amichs», comença amb la reflexió següent: "Sapiats fills, que així és l'hom menys d'amics com l'ànima menys de cors", és a dir, l'autor considera l'amistat com una cosa vital per a la naturalesa humana, de manera que la necessitat d'amics és inherent a la persona. A continuació, atribueix a Aristòtil la idea que els amics es guanyen per tres coses: "honrarlos en presència, lloarlos en absència e valerlos com ops ho han".[10] Les citacions que segueixen procedents d'Horaci, Sèneca, sant Bernat, sant Gregori, sant Agustí i sant Joan Boca d'Or, un autor que no es prodiga al llarg de l'obra, insisteixen que l'amistat és unió i ajuda verdadera en la necessitat.

Un proverbi de Cerverí recorda el conte del *medio amigo*, i referma la idea que té més valor un amic verdader i autèntic que tenir molts amics, encara que no és habitual trobar-ne un al món:

> Un sol amich volria
> Aytal com la mà és al hom,
> Car prou n'hauria,
> Mas al món no és gens semblant (p. 69).[11]

Tant el conte del mig amic com el de l'amic íntegre, dues de les narracions més conegudes a l'edat mitjana sobre l'amistat autèntica, provenen del text de la *Disciplina clericalis* del convers Pedro Alfonso (segle xii). Aquesta obra està constituïda per un seguit d'exemples en llatí que pronuncia un pare a un fill acompanyats de diferents citacions, una estructura semblant a la de l'obra catalana si no fos perquè en aquesta no predominen les narracions. Amb la *Disciplina* es produeix l'entrada de la novellística oriental a les literatures ibèriques i la seua difusió a les llengües vulgars es fa a

9. Però sí al *Flors de Virtut* (Cornagliotti 1975: 67-69). Algunes citacions coincideixen en el *Flors* i en la *Doctrina*, per exemple l'atribuïda a Aristòtil: "que com major és l'arbre aytant ha mester major sosteniment, e tant com la persona es major aytant ha menester majors amichs" (Llabrés 1889: 68).

10. Aquesta citació s'atribueix a Tul·li en el *Flors*: "Lo amich es manté per tres coses: lo primer honrant-lo en presència, lo segon, loant-lo en absència, lo terç servir-lo a les sues necessitats" (Cornagliotti 1975: 68).

11. L'original correspon a la quarteta 985: "Un sol amic volria / aytal com la màs és / a l'oyl, car prou no n'auria / mas e·l món no n'és ges" (Coromines 1991: 278).

través dels llibres d'*exempla*, el més representatiu dels quals en castellà és el *Libro de los ejemplos por a.b.c.* i en català, el *Recull d'exemples e miracles*. Tots dos contenen les dues narracions provinents de Pedro Alfonso.[12]

Tanmateix, la *Disciplina clericalis* inclou una sèrie de consells que els llibres d'exemples no contenen però que l'autor de la *Doctrina moral* sí que coneix ja que en reprodueix un, que podem llegir al capítol 21: "no te acompanys ab tots enemics, com ab altres te pugues acompanyar, car si tu fas mal, ells ho notaran e si fas bé, ells ho damnaran", traducció més o menys aproximada de l'original llatí: "No te associaveris inimicis tuis, cum alios possis reperire socios. Quae enim male egeris, notabunt; quae vero bona fuerint, devitabunt".[13] Aquesta és l'única citació literal de l'obra de Pedro Alfonso al llarg de la *Doctrina*, la qual cosa ens fa pensar en un coneixement directe de la *Disciplina*, al marge dels exemples.

Tornant al text de la *Doctrina moral*, llegim una breu narració de gran renom sobre l'amistat: el conte dels dos amics. Ací l'autor no afig cap comentari, només es limita a considerar que "amistat alegra al amich, e sapiència al savi, e justícia al just".

> Molt són grans los bens qui·s segueixen per deute de amistat, e molt dignes de consolació: e entre altres sí foren dos amichs, per nom Damon e Ficias, que foren axí bons amichs que Dionís, lo tiran, jutjà lo un per mèreita a mort; e aquell demenà un poch de temps que pogués anar a sa casa per ordenar sos fets, e l'altre romàs en gatge per connivença si aquell no tornàs que ell morís; e quant aquell tornà, lo jorn promés, lo tiran se meravellà de llur amor, e sí·ls pregà que ells lo acullissen per tercer, e aquell fo restaurat per virtut de lleal amich (p. 70).

El relat correspon al conegut exemple de Damon i Pítias, que apareix també en els *Versos Proverbials* de Cerverí (Coromines 1991: 62) i en el *Recull d'exemplis e miracles* (Ysern 2004: 190). El conte prové de Valeri Màxim (Miquel i Planas 1914: II, 295-296) i també apareix al *Flors de virtut* (Cornagliotti 1975: 78) amb els noms dels protagonistes, Amon i Fisias.

2.2. El filòsof Bias

A continuació, observem les dues citacions del filòsof Bias que hem pogut constatar en la *Doctrina*: la primera en el capítol 20: "que pus greu és jutjar entre dos amics que entre dos enemics", seguida d'una reflexió de l'autor sobre la vàlua de l'amistat

12. Els contes del *Recull* que provenen de Pedro Alfonso són el número 51 *Amicus debet probari* (Ysern 2004: 195) i el número 53 *Amicus in tempore necessitatis probatur* (Ysern 2004: 198). En el *Libro de los ejemplos* trobem els mateixos exemples, contes número 18 —*Amicus verus est qui seculum defecto tunc sucurrit*— i 19 —*Amicus verus morti se exponit pro amico et omnia bona sua*. A més, llegim en l'exemple número 17 el relat de Damon i Pítias que no apareix al *Recull* català (Keller/Scarborough 2000: 41-44).

13. I en castellà, segons la traducció de Lacarra i Ducay (1980): "No te asocies a tus enemigos cuando puedes encontrar otros aliados; pues el mal que habrás hecho, ellos lo denunciarán; en cuanto al bien, ellos no lo mencionarán".

per damunt del parentiu "per ço com lo parentesc ve per sort de nativitat; aytal com sia, aquell que neix en vostre linatge, sia àvol o bo, aytal és vostre parent vullants o no: e algu no es per vosaltres amat sino aquell que elegits per vostra voluntad" (p. 71).

La segona citació de Bias correspon al capítol 21, en aquest cas per advertir que l'amistat, basada en l'amor, pot convertir-se en enemistat, ja que de tots és sabut el caràcter variable de l'amor.

> que axí deu hom usar de amistança, que hom sia membrant que pot tornar en gran desamistança, que amor no ha alguna cosa de certenitat, car ella es mutable cosa, e si ella es muda tost fa e apenes reve (p. 73).

Hem de dir que d'alguna manera ens ha sorprés trobar les citacions del filòsof estoic en aquesta *Doctrina* i en certa manera hem trobat també conceptes que coincideixen: les virtuts, la puixança, la naturalesa del bé, sense arribar, això sí, a d'altres conceptes més complexos. Al capdavall, la *Doctrina Moral* és un tractat miscel·lani en el qual es pretén adoctrinar els destinataris —recordem, els fills de l'autor— en un comportament virtuós, inculcar-los un concepte de justícia i mesura, i ensenyar-los que no es deixen portar per les adversitats, per a les quals sempre hi haurà una solució; tot i advertint al llarg de l'obra un interés per la saviesa i el coneixement en detriment de la fe per pura creença.

El text més conegut sobre el filòsof Bias, com sabem, és el llarg poema moral *Bías contra Fortuna* del Marqués de Santillana, del qual s'ha estudiat el contingut consolatori. No debades va dedicat al comte d'Alba, pres pel seu enemic Alvaro de Luna, així com també cal considerar els conceptes estoics que el Marqués hi introdueix. El tractat és de 1448 i de cap manera tenim una relació directa amb la *Doctrina Moral*, ni pretenem establir-la. La figura de Bias era coneguda a l'edat mitjana com un dels set savis de Grècia i entre els seus aforismes, inclosos al proemi de l'obra de Santillana, podem llegir: "Mas triste cosa es judgar entre dos amigos que entre dos enemigos, ca judgando entre dos amigos, el uno sera fecho enemigo, e judgando entre dos enemigos, el uno serà fecho amigo" (Santillana 2002: 315), sentència que correspon amb la primera de les citacions de la *Doctrina* que hem constatat. Destaquem aquesta coincidència perquè podria resultar fàcil pensar que l'autor català la conegués a través del *Valeri Màxim*, en el qual apareix citat Bias com un dels set savis de Grècia —en la versió catalana, traducció d'Antoni Canals, anomenat com a Biant (Miquel i Planas 1914: I, 248). Ara bé, en el *Valeri* (llibre VII), l'episodi més conegut sobre Bias no fa referència a l'amistat, sinó a l'actitud estoica d'aquest filòsof i la seua coneguda frase "Sapiats que tots mos bens me port ab mi" en relació amb el rebuig dels béns materials que proclamava aquest personatge (Miquel i Planas 1914: II, 173-174).

2.3. El Calila e Dimna

No podia faltar en aquests capítols una citació del *Calila*, una de les obres més emblemàtiques sobre el tema de l'amistat. En aquest cas s'utilitza per a il·lustrar una reflexió sobre la falsa amistat:

> Lo savi hom no posa sa amor a aquell que és estat son mal enemich, sino en cas de cuyta, car los fills de les bèsties segueixen llurs mares. E axí·s seguí entre lo gat e la rata, segons és continuat en lo llibre de Dimna e Callilla. Que l'arbre qui amarga, si tot lo untats de mel no·s mudara de la sua sustancia. E doncs, no us recoldets en canya trencada, car, si ho fets, intrar-vos ha per la mà.

El conte del gat i la rata a què es refereix correspon al capítol IX de la col·lecció oriental. Hem fet la consulta a partir de la traducció castellana medieval (Cacho Blecua / Lacarra 1984: 267-271) i ens trobem amb l'argumentació de dos animals, un gat i una rata, que mantenen una relació puntual de mútua amistat que només és efectiva temporalment perquè el que el que preval entre tots dos és una enemistat ancestral.

La conclusió que el savi filòsof vol transmetre al seu interlocutor —recordem que el *Calila* és un diàleg entre el savi i un jove príncep— es refereix a la necessitat de fomentar l'amistat en moments difícils i a la vel·leïtat que suposa la relació amistosa, ja que unes vegades es manté i d'altres, per conveniència, no. Al final del conte, observem com les paraules de la rata corresponen pràcticament a la citació que més amunt hem transcrit de la *Doctrina d'en Pacs*:

> Et la enemistad et la amistad han lugar, do deve el entendido usar dellas segunt deve. Et el omne entendido non deve poner su amor con el omne que era su enemigo, si non fuere en ora de cuita. Ca los fijos de las bestias siguen a sus madres mientre han de mamar dellas, et quando las pueden escusar, fuyen dellas (p. 271).

Hem de dir que l'autor de la *Doctrina* fa la citació molt succinta del *Calila*; no correspon a un fragment d'un apòleg, sinó a la màxima que se n'extrau, a la lliçó que sintetitza allò que en l'apòleg s'ha explicat. Observem, doncs, que l'adoctrinament que prové de l'obra oriental no hi és totalment explícit, i pressuposem que el nostre autor ha arribat a un segon nivell de lectura i reflexió que el capacitaria per extraure aquestes conclusions i plasmar-les en el seu text.

Destriar com arriba ací el *Calila* és bastant complex ja que no coneixem gaire dades sobre la recepció de l'obra oriental a terres catalanes, excepte la versió del *Llibre de les bèsties* que considerem com un punt i a part. Tampoc no podem pressuposar que l'autor de la *Doctrina* la conegués directament a partir d'alguna estada a la cort de Castella o que fins i tot, la recepció vinga a partir de la traducció llatina de Joan de Càpua, *Directorium humanae vitae,* i la posterior traducció al castellà d'aquesta versió, coneguda com *Ejemplario de los engaños del mundo*. En qualsevol cas, aquesta hipòtesi no ens sembla adequada ja que l'autor hauria citat *Directorium* o *Exemplario* quan en realitat no ho fa.

Tanmateix tenim una baula entre el *Calila* i la *Doctrina d'en Pacs* i es tracta dels *Proverbis* de Cerverí. Hi destaca el proverbi en què Cerverí fa referència a la faula oriental dels "mures que comían hierro". El text diu així: "En la terra dels fals / manjon les rates fer; / a cobrir desleyals / raysós estranya·s quer" (Cabré 2005: 552). En aquest cas, s'imposa la idea que Cerverí conegués l'obra oriental dels seus contactes a Castella, fet no descartable donada la documentació que relaciona Cerverí amb la cort del rei Savi i la convivència i transvasament cultural que en el segle XIII es va produir.

3. Conclusió

La lectura de la *Doctrina d'en Pacs* ens ofereix més incògnites que aclariments, donada la varietat, l'abundància i, en alguns casos, l'estranyesa de les autoritats citades, a més de l'enigmàtica autoria.

No obstant això, podríem establir unes mínimes conclusions: la redacció de l'obra sembla establir-se a la primera meitat del segle xv i tot sembla indicar que la localització i procedència de l'autor és Mallorca. Pel que fa al tipus de text, estem davant d'un llibre de consells peculiar; no es tracta únicament d'una recopilació proverbial, ni tampoc d'un florilegi de vicis i virtuts, sinó d'una obra d'adoctrinament pràctic a la qual s'hi ha d'afegir el to afectiu, ja que es tracta d'un pare que dóna consells a uns fills per al bon comportament ètic en un context, suposadament, cavalleresc o nobiliari i que aquests els ajuden a millorar socialment. Un esquema que també usa Cerverí en els *Proverbis*, Pedro Alfonso en la *Disciplina Clericalis* i el Marqués de Santillana en els seus *Proverbios*.

Prenent com a punt de partida un dels temes més rics quant a material doctrinal, la reflexió sobre l'amistat, ens trobem amb una varietat de citacions i d'exemples que poden extraure's de la *Disciplina Clericalis*, del *Valeri Màxim*, del *Recull d'exemples*, del *Flors de Virtut*, tot i ser comuns amb altres reculls exemplars castellans com el *Libro de los Ejemplos*, ja que a l'edat mitjana es comptava amb traduccions a les dues llengües —castellà i català— dels tractats anteriors. Hem observat també els consells procedents de l'obra llatina de Pedro Alfonso, i l'aparició del filòsof Bias com a autoritat en el tema, si bé no sabem la procedència exacta de la citació que el desconegut en Pacs atribueix al filòsof sobre l'amistat, ja que no tenim arguments suficients per a relacionar-la amb el diàleg *Bías contra Fortuna* del Marqués de Santillana. La inclusió de citacions provinents de l'obra oriental *Calila e Dimna*, una de les més representatives del quefer traductològic de l'era alfonsina, és la que més enigmàtica ens sembla i, possiblement, ens indique pistes sobre la seua recepció a la literatura catalana i les connexions entre les dues literatures peninsulars.

Bibliografia

Bofarull y Mascaró, P., *Documentos literarios en antigua lengua catalana (s. xiv-xv). Colección de documentos inéditos de los Archivos de la Corona de Aragón.* Barcelona: José Eusebio Monfort-Imp. del Archivo 1857.

Cabré, M., «*La maneyra pus fina*: los *Exemplis*, *Faules* o *Istòries* en los *Verses Proverbials* de Guillem de Cervera», en: C. Parrilla / M. Pampín (eds.): *Actas del ix Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (A Coruña, 18-22 de septiembre de 2001)*, i. A Coruña: Universidade da Coruña-Toxosoutos 2005, 543-558.

Cacho Blecua, J. M. / M. J. Lacarra (eds.), *Calila e Dimna*. Madrid: Castalia 1984.

Cornagliotti, A. (ed.), *Flors de Virtut.* Versió catalana de Francesc de Santcliment. Barcelona: Barcino 1975.

Coromines, J. (ed.), Guillem de Cervera: *Verses Proverbials*. Barcelona: Curial 1991.

Keller, J. E. / C. L. Scarborough (eds.), *Libro de los Ejemplos por a.b.c*. Madrid: Ars Libris 2000.

Lacarra, M. J., *La cuentística medieval en España*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza 1981.

— / E. Ducay (tr.), Pedro Alfonso: *Disciplina Clericalis*. Edición latina y traducción. Zaragoza: Guara 1980.

Llabrés i Quintana, G. (ed.), *Doctrina moral del mallorquí en Pax autor del segle xv*. Edició popular completa publicada per Gabriel Llabrés y Quintana. Palma de Mallorca: Felip Guasp 1889.

Miquel i Planas, R. (ed.), *Llibre anomenat Valeri Màximo dels dits i fets memorables, traducció catalana del XIV segle per frare Antoni Canals.* Barcelona: Biblioteca Catalana 1914.

Miquel Rosell, F., *Catàleg dels llibres manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Sant Cugat del Vallès existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.* Barcelona: Impremta Escola Casa Caritat 1937.

Panunzio, S. (ed)., *Bestiaris*. Barcelona: Barcino 1963.

Riera i Sans, J., «Sobre l'autor de la *Doctrina moral* (segle xv)», *Randa* (= *Homenatge a Francesc de B. Moll*, 1) 9 (1979), 117-25.

Santillana, Marqués de [= Íñigo López de Mendoza], *Obras Completas*. *Poesía, prosa*. Ed. d'Ángel Gómez Moreno i M. P.A.M. Kerhkof. Madrid: Fundación José Antonio de Castro 2002. Wittlin, C. J., «Introducció» a Brunetto Latini, *Llibre del Tresor*. Barcelona: Barcino 1971.

Ysern, J. A. (ed.), Arnau de Lieja: *Recull d'exemples e miracles ordenat per Alfabet*. Barcelona: Barcino 2004.